

ILONSZKI GABRIELLA

A parlamenti képviselők jelölésének elméleti és pártszervezeti kérdései Magyarországon*

A parlamenti képviselőjelöltek kiválasztásának kérdése többfelől közelíthető meg. Háttérét tekintve elsősorban a pártszervezeti kérdésekkel függ össze, következményeiben pedig a parlamenti problematika része. Ezenkívül számtalan más területtel érintkezik: némelyek a szociálpszichológiai összefüggések miatt kutatják (miért lesz az egyik szereplő képviselőjelölt, a másik miért nem), mások a tágabb társadalmi képviseleti viszonyokba való beágyazottsága miatt (miért van kevesebb női képviselőjelölt, mint férfi). Az egyik legújabb irányzat a jelöltállítást a kereslet és a kínálat kategóriáival próbálja leírni (Norris 1995). Eszerint a kiválasztás mechanizmusai és szereplői (vagyis akik megfogalmazzák és érvényesítik a keresleti oldalt azáltal, ahogy és amit „csinálnak”) mellett legalább olyan fontos a kínálat is: kik és milyen szempontok alapján kerülnek egyáltalán abba a helyzetbe, hogy jelöltté válhassanak. A tényleges jelöltek hátországában nagyszámúval nagyobb a potenciális jelöltek köre, akik valamely okból valahol megakadtak a jelöltállítás során. Ez az irányzat egyben szorosan kapcsolódik mind a képviselők személyes kvalitásait firtató, mind a képviseleti tartalmakra koncentrált kutatásokhoz. Ez az írás elsősorban a pártszervezeti nézőpontot kívánja érvényesíteni – a

*Ezúton szeretnék köszönetet mondani a vizsgálatban szereplő négy párt (Fidesz, MDF, MSZP, SZDSZ) illetékeseinek, hogy munkámat segítették. Különösen köszönettel tartozom Áder Jánosnak, Czefő Zsoltnak, Gulyás Józsefnek és Szandtner Ivánnak. A Fidesz-MPP esetében a kutatási szakaszban érvényes nevet, vagyis a Fidesz-t használtam.

probléma határterületeivel együtt – és csak említésszerűen kerül elő a parlamenti következmények szempontja.

Miközben a fejlett országokban is reneszánszát éli a parlamenti rekrutációs folyamatok vizsgálata, Magyarországon különösen érdekes ennek a témának a kutatása.¹ A magyar eset jelentőségét növeli a két teljesen új, mégis több szempontból eltérő tapasztalat: először kiforratlan körülmények között 1990-ben, majd konszolidált viszonyok között 1994-ben kísérelhettük figyelemmel a jelöltállítás eseményeit. Így a két esemény összehasonlításából következtethetünk az intézményesülés tendenciáira ezen a konkrét területen, de feltárulnak az intézményesülés mint intézményi tanulás tágabb összefüggései, ami kulcskérdés a demokratizálás és a konszolidáció témakörében. A két időpont folyamatainak összevetése egyszerűsített megalapozhatja a további részletesebb pártszervezeti és parlamenti kutatásokat is.

Ehhez a hazai információbázis elmélyítése mellett szükség van más országok tapasztalataink behatóbb elemzésére. Ezt nem csupán az elméleti megalapozás igénye sugallja, hanem a politikai praktikum is: az intézményesülés gyakran tanulás más országok (pártok) tapasztalataiból. A pártok egy része nálunk is tudatosan figyelte a pártokat – esősorban a hasonló pártcsaládba tartozókat – abból a szempontból, milyen intézményi technikákat érdemes tőlük átvenni a jelöltek kiválasztásában.

A rekrutáció iránt nemzetközi méretekben megújult érdeklődés belesimul azokba az egyéb trendekbe, amelyek egyébként is azt sugallják, hogy a pártfejlődésben új korszak tanúi vagyunk. Ahogy a mindenevő-párt (néppárt) korábban uralkodó kategóriáját fokozatosan felváltják az új típusról, a kartellpártokról, szóló elemzések, úgy kérdőjeleződnek meg a pártszociológia rekrutációra vonatkozó korábbi alaptételei is (Katz-Mair 1995). A jelöltállítás szempontjából leegyszerűsítve és sarkítva azt mondhatjuk, hogy a kartellpárt a *párt államosodásának*, ugyanakkor a *pártpolitikus relatív önállósodásának* a színtere. A kartellpártok a néppártoknál jobban beágyazódnak az államszervezetbe; szinte a részét képezik, pénzügyileg függenek a költségvetéstől stb., ugyanakkor a párhierarchia egyes szintjein önállóbb arculatú politikusok ülnek. A néppártokban és a kartellpártokban egyformán professzionálisak a politikusok (beleértve a képviselőjelölteket is), mégis a kartellpártokban erősebb az individualizmusuk. Okkal hangsúlyozzák tehát az új párttípusról szóló elemzések a jelöltekre vonatkozóan a professzionalizmus és az individualitás vonásait.

A téma iránti érdeklődést magyarázza a médiapolitikusok szerepének felértékelődése, a professzionális politikus új jegyeinek kialakulása is. Legelőször az amerikai politikatudomány hívta fel erre a figyelmet, de eleinte nagyobb visszhang nélkül, mert az amerikai pártok eleve más karaktere indokolni látszott a más típusú jelölteket és politikai személyiségeket. Berlusconi és Tapie után azonban (hogy közelebbi példákkal most ne éljünk) az európai szintéren sem lehet eltekinteni a politikai személyiség formaváltozásának realitásától,

függetlenül attól, hogy ezt a demokrácia győzelmének vagy éppen kudarcának tartjuk-e. Az egyén szerepének felértékelődését más szempontok alapján is megerősítették két, sokban különböző politikai rendszer vizsgálata alapján Cain és szerzőtársai (Cain et al. 1987). A pártrendszerbeli, illetve pártszervezeti változásokon túl a parlamenti-törvényhozói logika, illetve a választók ezzel kapcsolatos elvárásai alapján állapították meg, hogy alaposan megnőtt „a személyre szóló” szavazás jelentősége mind az Egyesült Államokban, mind Nagy-Britanniában, vagyis fontosabbak lettek a jelöltek, kiválasztásuk és viselkedésük tekintetében egyaránt. Az állampolgárok tudni akarják, hogy ki képviseli őket, és a személyiség vonzereje fontosabb, mint a program vagy az zászló, amely alatt a képviselő harcba indult.

Hozzájárult a rekrutáció témájának újrafelfedezéséhez a neoinstitucionalista politikatudományi irányzat elterjedtsége is, mert ebben a jelöltállítási kutatása szempontjából eredményes szervezeti-intézményi, valamint kulturális-tradicionális elemzések szervesen összekapcsolódnak.

A téma aktualitása ellenére nem állíthatjuk, hogy a magyar helyzet elemzésében már érvényesíthető az előbbieken jelzett sokszínűség. Itt is kézenfekvő kérdés azonban, hogy a pártok intézményesülése miként befolyásolja a jelöltállítást; hogy számítanak-e a jelöltek, és ha igen, miért nem; és kulturálisan hogyan van programozva a jelöltek értékelésére a magyar társadalom. Ezenkívül kínálóznak a jelöltállítási időbeli összehasonlításának, vagyis 1990 és 1994 közötti fejlődésének, valamint a más országokkal való összehasonlításának szempontjai.

A JELÖLTÁLLÍTÁS ÁLTALÁNOS FELTÉTELEI

A parlamenti rekrutáció keretfeltételei sokat változtak 1990 és 1994 között. Az első esetben még szervezetileg gyenge pártoknak kellett megküzdniük a beépített szervezeti akadályokkal (ilyenek tekinthetjük az ajánlószelvények összegyűjtését) és a személyi korlátokkal is. Figyelembe véve az ország méreteit, az ahhoz képest „nagy” parlamentet és az országos pártok számát (itt nem is említve az előző korszak politikai szocializációs következményeit), joggal mondhatjuk, hogy a pártoknak a személyi korlátokkal is számolniuk kellett. Más országok évtizedes politikai tapasztalatai is azt igazolják, hogy a rekrutáció kínálati oldalának lehetőségei korlátozottak, pontosabban a legstabilabb rendszerekben is számszerűségében és természetesen szociológiailag is behatárolt az a kör, amelyből a képviselők kikerülnek. Különösen gond ez, ha gyors egymásutánban cserélődnek a parlamenti elitiek, ahogyan 1990-ben és 1994-ben is történt. Ez kétségkívül megterheli az egész politikai rendszert, de egyáltalán nem sajátosan magyar jelenség. Az új demokráciák közül például a lengyel esetben az 1989-1991 közötti „szerződéses” parlamentben a képviselők 91,7 százaléka, az 1991-1993 közötti I. parlamentben 78,8, a jelen-

legi II. parlamentben pedig 63 százaléka teljesen új (lásd Jackiewicz 1996).

Eltérítene témánktól, ha elemezni akarnánk, hogy az egyes országok között miért és milyen mértékű eltérések vannak a parlamenti elitek forgása tekintetében (Matland-Studlar 1995). Mégis érdemes megjegyezni, hogy a nagy fluktuáció, illetve a túlzott becementeződés szélsőségei egyaránt foglalkoztatják a politológusokat.² Olykor a „becementeződött” parlamentek láttán jelzik a kutatók a jelöltek merítési bázisának korlátozottságát (Norris et al. 193), máshol viszont az okoz gondot, hogy a megválasztottak alatt szinte meg sem melegedhet a parlamenti szék, két ciklust nem vállalnak, vagy esetleg a politikai változások billentik ki őket a helyükből. Mindkét jelenség összefügg a „kiválasztható” potenciális parlamenti elitek számszerű korlátozottságával. Úgy tűnik, hogy a magyar eset eddig mindkét „gyengeséget” mutatja, vagyis a szakmai betanulás hiányait a gyors váltások miatt az egyik, és a szociológiai alapú merítési bázis korlátait a mások oldalán.

1994-ben az előző választáshoz képest mind az egyéni, mind a listás jelöltek száma növekedett. Ennek egyik oka a parlamenti pártok intézményesülése, szervezeti kiépülése. 1990-ben például a későbbi parlamenti pártok közül sem mindegyik tudott az összes egyéni körzetben jelöltet állítani. Különösen a KDNP és a Fidesz birkózott nehezen a jelöltállítással, nem volt helyi szervezetük, így az ajánlószelvények összegyűjtése is gondot okozott. 1994-ben a parlamenti pártok szinte teljesen lefedték az egyéni körzeteket. A másik ok a parlamenten kívüli pártok térnyerése, ami ugyan a választási eredményekben nem mutatkozott meg, de a választási előkészületekben éreztette hatását. Bár 1994-re véget ért a rendszerváltás lázas pártosodása, a közelgő választások ismét életre keltettek jó néhány pártot, amelyek aztán bekapcsolódtak a választási és a rekrutációs folyamatba. Az országos pártlistát állító pártok száma eleve 12-ről 15-re gyarapodott, de ezenkívül is megszorodtak a látványos sikert felmutatni nem tudó, de „jelen lévő” pártok jelöltjei. Megállapíthatjuk, hogy a jelöltek számából önmagában is leolvasható egy párt „életvonala”, ugyanakkor nem következik automatikusan sikere, illetve kudarca, mert azt sok más tényező is befolyásolja. Az 1. táblázat az országos listát állító pártok közvetlen jelöltjeinek számát mutatja az 1990-es, illetve az 1994-es választáson.

Ha ehhez hozzávesszük az országos listát állítani nem tudó pártok közvetlen jelöltjeit, valamint a független jelölteket is, kiderül, hogy 1990-ben 1620, 1994-ben 1878 közvetlen jelölt indult.

Közismert, hogy a magyar választási rendszer lehetővé teszi a ketős, sőt hármas jelöltséget is, vagyis a választóköri jelöltségen kívül a listákon való szerepeltetést. A listák is bővültek, vagyis a pártok többsége élt azzal a választási törvényben adott lehetőséggel, hogy listáján háromszor annyi nevet szerepeltethet, mint amennyi az országosan elosztható mandátumok összege. Ezenkívül gyakoriak (és az előző ciklusbeliéénél gyakoribbak) voltak a többes jelölések. 1990-

1. táblázat

Országos listát állító pártok egyéni jelöltjeinek száma

Párt	közvetlen jelöltek száma	
	1990	1994
MSZP	167	176
SZDSZ	169	175
MDF	174	174
FKgP	167	158
KDNP	103	164
Fidesz	79	173
Munkáspárt	98	156
Közársaság Párt	0	83
Agrárszövetség	82	131
MIÉP	0	66
MSZDP	67	53
EKGP	0	53
LPSZ Vállalkozók Pártja	63	67
NDSZ	0	58
MZP	0	19
Választási koalíció	122	0
Néppárt	44	0
Összesen	1335	1706

Források: Parlamenti (1990); Országgyűlési (1994)

2. táblázat

A pártok mandátumainak megoszlása

Párt	mandátum típusa			
	egyéni	területi	országos	összesen
	1990/1994	1990/1994	1990/1994	1990/1994
MDF	114/5	40/18	10/15	164/38
SZDSZ	35/16	34/28	23/25	92/69
FKgP	11/1	16/14	17/11	44/26
MSZP	1/149	14/53	18/7	33/209
Fidesz	1/0	8/7	12/13	21/20
KDNP	3/3	8/5	10/14	21/22
Agrárszövetség	1/1	0/0	0/0	1/1
Függetlenek	6/0	0/0	0/0	6/10
Közös jelöltek	4/1	0/0	0/0	4/1
Összesen	176/176	120/125	90/85	386/386

ben körülbelül három és félezer, 1994-ben négy és félezer személy neve bukkant fel valamilyen módon jelöltként.

Ezen a ponton érdemes felhívni a figyelmet a jól ismert tényre: a pártok mandátumjellegének eltéréseire a két választás után. A szocialista párt, amelynek 1990-ben egyetlen egyéni képviselője volt, 1994-ben elsőprő választókerzeti sikert könyvelhetett el. Ezzel szemben az MDF 1994-ben súlyos egyéni vereségeket szenvedett (lásd 2. táblázat a pártok mandátummegoszlásáról). A hatalmas mozgás árulkodik a választói *pártkötődések bizonytalanságáról*, ami a mi szempontunk alapján kiegészíthető a választók *képviselői kötődéseinek bizonytalanságával*.

A választói volatilitás nem egyszerűen azért nagy arányú, mert nincsenek erős pártazonosulások, hanem azért is, mert még nem alakult ki a körzet képviselőjével, illetve jelöltjével pozitív kapcsolat, vagy esetleg éppen negatív az illető megítélése. Ez a helyzet akár természetesnek is tekinthető a még alakuló, konszolidálódó viszonyok között, mégis ellentmondani látszik két nemzetközi megfigyelésnek. Miközben a közvélemény más országokban is általában kritikus és ambivalens a parlamentekkel szemben, rendszerint elfogadó a képviselőket illetően, vagyis megkérdőjelezi a törvényhozás hatékonyságát, olykor korrupcióval vádolják stb., de a parlamenti képviselőről feltételezik, hogy a magasabb szempontokat vagy legalábbis (és főleg) a választókerzet érdekeit tartja szem előtt. A parlament intézménye és a képviselő személye közötti distinkció még nem alakult ki Magyarországon. Ez azért meglepő, mert a képviselők komoly erőfeszítéseket tettek választókerzeti képviselői feladataik jó elvégzésére, igaz túlhangsúlyozták az általános érdeket a körzeti érdekekkel szembe, és még nem voltak bejáratva azok a csatornák, amelyek a konkrét választói érdekérvényesítés útjai lehetnének (Ilonszki 1993). A mandátumjelleg változása szempontjából figyelemre méltó a német példa: 1957 után először 1990-ben nyert ismét egyéni körzetben a két nagy párton kívül más párthoz tartozó jelölt, és ezen belül is rendszerint a CDU/CSU vitte el az egyéni helyek többségét az SPD-vel szemben (három választás kivételével). Az MDF-MSZP nagy mandátum-helycseréjén kívül döntően listás maradt a többi párt, és a német példa azt jelentheti, hogy a kisebb pártoknak tartósan és alapvetően kevesebb egyéni mandátumra lesz esélyük, mint a nagyoknak. Egyes pártokban már most konkrétan megfogalmazódott, hogy másként kell kezelni az egyéni „kampányokat” és a pártkampányügy egészét, eltérő fontossági sorrend, eltérő fókuszok lehetnek a kettő esetében.³ A kisebb pártok a biztos bekerülésre, a küszöbre, a pártkampányra koncentrálhatnak, a nagy pártok ezzel szemben megengedhetik maguknak az egyéni jelöltek kampányát. Ennek háttérében anyagi megfontolások is állnak. Nyilvánvalóan az anyagi erőforrások mértékéről nemcsak a szándékok, hanem egyéb feltételek is döntenek, mégis figyelemre méltó, hogy az MSZP közlése szerint mintegy 280 ezer Ft jutott egy jelölt kampányára, míg az FKgP 20, illetve 30 ezer Ft-ról számolt be (lásd a 3. sz. jegyzetet).

JELÖLTEK ÉS KÉPVISELŐK

A többezres jelöltszám már első látásra magasnak tűnik, és ezt a benyomást a pontosabb elemzések is igazolják. Mihez képest magas a jelöltek száma? Általában véve magas a hasonló nagyságú parlamentek „hátszágában” szokásos jelöltszámhoz képest, konkrétan magas a mi választási rendszerünkhöz legközelebb álló német példához viszonyítva és még konkrétan: magas önmagában véve is, amennyiben nagy a vesztesek aránya. A jelöltek számát természetesen nagyban befolyásolja a választási rendszer és a pártok száma (miközben e két tényező egyébként is összefügg). Így 1992-ben a kétpárti Egyesült Államokban csak 836 jelölt indult a képviselőházi választásokon, vagyis a 435 nyertes sikermutatója 52 százalék volt, míg ugyanaz az egyképviselős többségi rendszer Nagy-Britanniában (igaz, valamivel több körzettel) a több párt miatt már 2946 képviselőt és csak 22,1 százalékos sikerrátát „eredményezett”. A listás rendszerek általában több vesztes produkálnak, de itt is nagy eltérések lehetnek. A mérsékelt többpártiság mindenképpen kevesebb jelöltre utal, amit a német eset is mutat. Az 1983-as választásokon például 988 egyéni jelölt és összességében 2407 többes jelölt szerepelt. A pártok száma mellett a politikai és a pártstabilitás mértéke utalhat a jelöltek számára, mert ez árulkodik arról, hogy a jelöltség mennyiben ígér sikerforrást. Nagyon stabil, alacsony fluktuációjú rendszerekbe nem „éri meg” jelöltként bekapcsolódni (mint ahogy csak a racionalitás szempontjából tekintve pártként sem, de tudjuk, hogy a társadalmi-politikai döntések nem mindig írhatók le a racionális választás fogalmaival), míg a képlékenyebb helyzet sikert ígérhet.

Az egyes szereplők motívumai között nyilván szerepel, hogy esetlegesen milyen előnyökkel jár a képviselői pálya. A magyar esetben a képviselőjelöltek relatíve magas száma arra int, hogy a jelölésre vállalkozás okait, vagyis a kínálati hátteret kutatva ne hagyjuk figyelmen kívül az előnyöket.

Először is anyagi okokból lehet vonzó a képviselői munka, és ez ösztönözhet a jelöltség elfogadására. Az új demokráciák parlamentjének kutatói nem egy esetben felhívják erre a figyelmet, de a nyugati demokráciákban is előfordul, hogy a képviselői juttatások és egyéb kiegészítő jövedelmek kívánatosá teszik a parlamenti padosorokat. A szűken értelmezett anyagi érdekeltségeken kívül más tényezőket is előnynek tekinthetünk. Például a népszerűséget, ami még választási kudarc esetén is hozhat sikert, mondjuk az üzleti élet vagy a közélet más területein. Mindezzel szemben áll viszont a vereség esélyének nagysága és ára.

A magyar esetben a sikermutató (az 1878 egyéni jelölt közül végül is 10,6 % volt „befutó”) nemzetközi összehasonlításban a sikerszint alsó részében helyezkedik el (Belgium és Finnország közelében), de az összes jelöltet számítva az arány még rosszabb lesz. A magyar jelöltek tehát a magas kudarc-potenciál ellenére „vállalkoznak”. A képlékenynek ítélt politikai helyzet és a magas fluktuáció ígérete vonja be őket a politikába, nem függetlenül a képviselőknek a magyar tár-

sadalom átlagánál kedvezőbb anyagi viszonyaitól, és a lehetséges kudarc esetében is kecsegtető pozitív eredményektől.

A magyarázat ennél pozitívabban is megfogalmazható: a jelöltállítás tükrében még tart a rendszerváltás hulláma, a politika viszonyai telve vannak ígéretekkel új pártokkal és új jelöltként is érdemes próbálkozni. Ezzel együtt jelen van egy mozgékony, politikai elitszereprekre aspiráló csoport, amelyből valószínűleg egy idő után kiválasztódik majd egy szűkebb kör.

A jelöltek szociológiai háttérének adatai semmi meglepővel nem szolgálnak: az esélyes jelöltek⁴ ugyanúgy középkorúak, mint 1990-ben (némi öregedéssel: az átlagéletkor 1990-ben 46,1 év, 1994-ben 47,0 év), hasonlóan iskolázottak (a diplomások aránya 79,8 %, illetve 81,4 % volt, amit ugyan a választás még tovább növelt, így most a parlamenti képviselők 90,4 %-a diplomás), és a férfiak nagy, bár csökkenő fölényben vannak soraikban. Ezek a jellemzők egyébként megfelelnek a pártok által megfogalmazott elvárásoknak és jórészt a választói várakozásoknak is.

A jelöltek és a képviselők aggregált adatai tehát nagyon hasonlóak 1990-ben és 1994-ben, és mindkét csoportban természetesen megtalálhatók az új jelöltek és az „ismétlők” is. A szűkebb kör, a parlamenti képviselők csoportja, többségében ismét jelöltette magát. Az első demokratikus parlamentet ért számtalan kritika, a parlamenti képviselők elégedetlensége és olykor frusztráltsága a parlamenti ciklus félidejében még azt sejtette, hogy kevés lesz a képviselők között az újrainduló. Egy 1992-es kérdőív adatsoraiban a kormánypárti képviselőknek csak 32 százaléka, az ellenzékieknek pedig 43 százaléka jelezte újraindulási szándékát (Ilonszki 1993). Ehhez képest ugyan többen indultak, de nem feltétlenül sikeresen (lásd 3. táblázat). A szakadár frakciócsoportok (EKGP, MIÉP) teljes kudarcán kívül figyelemre méltó az MSZP, a KDNP és a Fidesz esetében a frakcióból újraindulók magas iránya, az MDF és az SZDSZ esetében pedig a „kimaradók” közel 30 százalékos aránya, ami tovább növekedett a választáson kudarcot szenvedettek számával.

3. táblázat

Az 1994-es parlamenti választáson újrainduló képviselők

párt	frakció nagysága	az indulók száma	győztesek
MDF	136	99	26
SZDSZ	83	63	49
EKGP	36	16	0
MSZP	33	31	31
Fidesz	26	24	14
KDNP	23	20	9
MIÉP	12	12	0
FKgP	9	7	7
Független	28	20	0

Forrás: Kurtán 1994.

A visszavonulást sokszor motiválta a régi pályához való visszatérés igénye csakúgy, mint az elsőgenerációs értelmiségi politikusok kiábrándulása a gyakorlati politikából. Igaz, sokan már kezdetben csak átmeneti jellegűnek tartották a politikusi pályát. Az ismételni nem akarók helyére természetesen új jelöltek kellett találni. A szocialistáknak az egyéni körzetek mintegy 4/5-ében, a szabaddemokratáknak körülbelül 2/3-ában, az MDF-nek csaknem a felében új jelöltek után kellett nézni, a Fidesz helyzetét pedig megnehezítette, hogy az előző választáson eleve sok körzetben nem volt jelöltjük. Bár az újra nem induló jelöltek egy részénél az egyéni életstratégia változása magyarázza a kimaradást, nem hagyható figyelmen kívül, hogy a szilárd parlamenti pártrendszer felszíne alatt zajló lényeges változások szintén befolyásolták az egyes képviselők további szerepvállalását. Természetes, hogy a széttöredező kiscsoportpárt jelöltjei vagy az MDF-frakcióból kizártak-leszakadók helyére (hogy számszerűségében csak a legnagyobb példákat említsük) új jelöltek kellett találni. Ha ehhez a csoporthoz hozzávesszük azokat, akik döntően nem a nagy pártjellegű mozgások, hanem egyéni okok miatt (akár függetlenné válva, akár új pártot alapítva-képviselve) változtattak helyet a parlamenti széksorokban, jelentős, ötven főből álló csoportot kapunk. A jelölés szempontjából nézve a dolgot, megállapítható, hogy az átülő parlamenti képviselőknek rosszabbak voltak az esélyeik, mint a többi képviselőnek: közülük csak heten bizonyultak sikeresnek az 1994-es választáson. Ez nem elsősorban képviselői múltjukat minősíti, hanem arra hívja fel a figyelmet, hogy mennyire nehéz volt új pártalapítással képviselői sikerhez jutni, és hogy a pártok beágyazottsága már a rövid demokratikus periódusban is meghatározó tényezővé vált a jelöltek sikere szempontjából. Ez a tény részben ellentmond annak a korábbi feltételezésnek, hogy a választási siker és az ebből fakadó előnyök reménye is magyarázhatja a jelöltek nagy számát. A pártpolitika viszonyai nem voltak annyira képlékenyek, mint ahogy azt egyes – részben új – pártok vezetői és a vállalkozó jelöltek gondolták.

Ellentmondásos képet kapunk, ha a választóknak a képviselőkkel kapcsolatos elvárásait tekintjük át. Nem ismételve itt az erre vonatkozó kutatások eredményeit⁵, és csak a „továbbszolgálás” szempontjából tekintve a kérdést, figyelemre méltó, hogy a közvélemény parlamentre vonatkozó kritikai véleménye együtt jár a képviselők újraindulásának elutasításával. Egy 1994. májusi közvélemény-kutatás⁶ szerint a megkérdezettek nagy része nem kívánta volna parlamenti képviselője mandátumának meghosszabbítását, függetlenül attól, hogy ismerte-e az illetőt (a képviselőt ismerők 60 %-a, nem ismerők 42 %-a elutasította az újraválasztás gondolatát), sőt előny volt, ha a képviselő személye homályban maradt.

A jelölést a potenciális jelölt személyes és politikai döntései-ambíciói, a közvélemény általánosabb elvárásai-visszajelzései mellett meghatározzák a pártok gyakorlati-politikai megfontolásai is. Az interjúk tanúsága szerint az egyes pártok részéről hasonló elvárások

fogalmazódtak meg a jelöltekkel szemben, legfontosabbként a választóközzel való szoros kapcsolat. Ez nemcsak választási szempontokkal magyarázható, hanem joggal láthatjuk benne azt a feltételezést, hogy az ilyen jelölt könnyebben birkózik meg a képviselői problémákkal. Emellett egybehangzóan kiemelték a pártok a megfelelő felkészültséget, értve ezen az iskolázottságot és a szakértelmet. Ezzel valójában két fontos feltételt szabtak meg, és ezeket nagyrészt érvényesítették is, amit az aggregált adatok bizonyítanak.

A helyismeretre és a szakértelemre (beleértve a politikai szakértelmet is) vonatkozó elvárásokkal összefügg, illetve azokat bizonyítja, hogy nagy arányban kerültek ki parlamenti képviselők a polgármesterek és az önkormányzati képviselők soraiból (lásd 4. táblázat).

4. táblázat

Párt	polgármesterek	helyi képviselők
MSZP	5,0	34,3
SZDSZ	10,9	31,7
MDF	6,3	29,7
FKgP	7,1	23,0
KDNP	8,8	28,9
Fidesz	7,6	37,7
Munkáspárt	2,9	8,6
Közletársaságpárt	0	13
Agrárszövetség	2,7	11,6
MIÉP	0	14,3
MSZDP	3,1	7,8
EKGP	2,3	18,6
LPSZ Vállalkozók Pártja	0	6,6
NDSZ	3,1	10,8
MZP	0	11,1

Forrás: Sebestény 1994.

PÁRTSZERVEZET ÉS JELÖLTÁLLÍTÁS

Noha fontos a jelöltállítás képviselői oldalának megismerése, mert az intézményesülés sajátos elemét, nevezetesen a professzionalizálódást érinti, az intézményesülés tágabb értelmében mégis alapvetően a párt-szervezeti kérdéskör része. A képviselőjelölt-állításhoz hagyományosan kardinális kérdés, hogy mennyire nyitott vagy zárt a kiválasztási mechanizmus. A választ megnehezíti, hogy az írásos szabályozások mindig csak keretet jelentenek, s az ördög (vagyis a konkrétan kiválasztott személy) a részletekben rejlik. A két szélsőséget reprezentálja az, amikor az összes potenciális választó, illetve az, amikor a pártvezető egy személyben dönt a képviselőjelöltek személyéről. Például az Egyesült Államokban a jól ismert előválasztási rendszeren keresztül a választók nagy részét bevonják a jelöltállítási folyamatba. A

másik véglet a japán Komei párt volt, amelyben egyértelműen a pártvezető hatáskörébe tartozott a jelöltek kiválasztása. A szélsőségekre azonban sokszor könnyebb magyarázatot találni, mint a közöttük lévő széles skálán megmutatkozó sokféleségre. A döntő kérdés tehát az, hogy e szélsőségek között tartalmilag mit jelentenek azok a szervezeti megoldások, amelyek a pártstruktúra kisebb-nagyobb egységeire, például a választókörzet bizonyos párttag csoportjaira vagy az országos végrehajtó szervekre bízják a jelöltállítását. Ugyanakkor annak megválaszolásához, hogy miként működnek ezek az egységek, és milyen külső hatások érik őket, akár az elvárások, akár egészen konkrét szervezeti nyomások formájában – például bizonyos érdekcsoportok, a média, a pénzügyi körök részéről –, jól kell ismerni nemcsak a pártszervezeti felszínt, hanem a párt belső mozgásait is. Ezenkívül az előző korszak realitásai és kiválasztási mechanizmusai éppúgy befolyásolják a rekrutációt, mint az aktuális érdekek. Ezek az egyéb tényezők együttesen csökkentik tehát annak a jelentőségét, hogy formálisan melyik pártszervezeti szint, milyen kör dönt a jelöltek személyéről. Ezért a jelöltállítás elemzésekor ideálisan nemcsak a szervezeti, de az általánosabb hangulati, politikai és személyi feltételeket is át kell tekinteni.

A rekrutáció előkészítése

A pártok természetesen nagyon eltérő „hangulatban” kezdték el és bonyolították le a képviselőjelölt-állítást. Az MSZP-ben a visszavágás hangulatában készültek a feladatra, annak biztos tudatában, hogy még lehet mutatni: igazságtalan volt a párt 1990-es gettóba zárása. Bár a bizonyítási kényszer a szocialisták részéről érthető volt, vissza is üthetett volna. Ugyanis a korán megkezdett és így nagyon elnyújtott kampányfolyamat kifáradáshoz vezethet. A túlságosan hosszú jelöltállítási procedúrának olyan hátránya is lehet, hogy a rivális pártoknak több időt és tágabb teret nyújt arra, hogy a jelölt „ellenszerét” megtalálják, hiszen a jelöltállítás a választókörzetekben ezt a két mozzanatot egyaránt tartalmazza: a pártok nem egyszerűen saját megfelelő jelöltjüket keresik egy adott körzetben, hanem összehasonlítják a többi párt jelöltjeivel, felméri a rivális jelölt gyenge pontjait, s nem kell ahhoz goromba és nemtelen kampány, hogy ennek a jelentősége nyilvánvalóvá váljon. Mint tudjuk azonban, nem így történt, az MSZP-kampány nem fáradt ki.

Az ellenpont valószínűleg az MDF volt, amely nehéz helyzetben, keserves kormányzati periódussal a háta mögött, nyilvánvalóan rossz népszerűségi mutatókkal kezdett a jelöltállításához, abban a reményben, hogy a „jó” jelöltek bevihetik az éppen gyengélkedő pártot a parlamentbe.

Az SZDSZ és a Fidesz – bár mint látni fogjuk, eltérő eszközrendszerrel – „professzionális” jelöltállítását és kampányt tervezett.

Az eltérő politikai hangulat ellenére az előkészítő munka mind-egyik pártnál 1993 tavaszán-nyarán indult meg. Kivétel az MSZP, amely már 1992 végétől a választásra készülődés jegyében folytatja tevékenységét. Ebben a szakaszban kiemelkedő szerepük volt a vezetőségeknek: formálisan is megkeresték a helyi szervezeteket és próbálták körvonalazni a jelöltállítás elveit.

Az MSZP-ben 1993 februárjában a pártvezetés „Javaslat a képviselőjelöltek állításáról” címmel készített anyagot, amely iránymutatás volt a megyei szervezetek számára, és tartalmazta a feltételeket és a preferenciákat. A javaslat preferencia-csoportként a párt országos vezetőit, az akkori parlamenti frakció tagjait, a politikai szövetséges szervezetek (BIT, MSZOSZ) képviselőit, és az országosan ismert baloldali személyiségeket nevezte meg. Külön említette, hogy lehetőség szerint olyan jelöltekkel állítsanak, akiknek van valamilyen kapcsolatuk a választókörzettel. Ugyanakkor kitért arra, hogy a jelöltek-től elvárható az etikai és a vagyonynyilatkozat, ami új elem a többi pártéhoz képest. 1993 elején *Választási Bizottságot* állítottak föl, amely az Elnökség által mandátummal felruházott testületként figyelemmel kísérte a választási, így a jelöltállítási előkészületeket is.

Az MDF-ben az Országos Választmány adta meg a jelöltállítás alaphangját. A *Választókörzeti Egyeztető Fórumoknak* (VEF) kiküldött körlevélben igényként megfogalmazta a képzettségre és a helyismeretre vonatkozó feltételeket. Természetesen jól képzett és helyi kötöttségekkel rendelkező jelöltek kiválasztását javasolta. A továbbiakban a VEF-eknek volt döntő szerepük a jelöltállításban.

Az SZDSZ-ben az Ügyvivői Testület küldött ki körlevelet, amelyben a többi pártnál is megkövetelt szakértelem és a körzeti kapcsolatok mellett hangsúlyozta a többes jelölések fontosságát. A létrehozott *Jelöltállító csoportot* pedig megbízta, hogy pontosan dolgozza ki a jelöltállítás menetrendjét és az elvárások rendszerét, ami meg is történt, az Ügyvivői Testület jóváhagyásával.

A Fideszben az elnökségé volt a főszerep ebben a szakaszban: konkrét találkozások sorozatában tisztázták a jelöltállítás szempontjait. Majd a felállított *Választási Egyeztető Bizottság* segítette az Elnökséget a választási kampány során, és egyébként ennek volt a feladata a vitás ügyek rendezése is.

A feladat kijelölése és a megfelelő testületek felállítása után került sor tulajdonképpen a *jelöltek kiválasztására*. Kérdés, hogy a már említett és meglehetősen általános társadalmi-szociológiai jellemzőkön kívül milyen szempontokat igyekeztek figyelembe venni, és milyen célcsoportokat kerestek az egyes pártok. A korábbi képviselői parlamenti tevékenység nem képezte konkrét vizsgálódás tárgyát, inkább evidenciaként jelent meg. Az „előző négy év tapasztalatai alapján” szinte természetes volt, hogy a helyi csoportok támogatták a régi képviselő jelölését, amit csak megerősített az a feltételezés, hogy a jól ismert szereplőnek nagyobb esélye van, mint egy ismeretlen újnak. Az MDF-ben is bázisnak tekintették a régi képviselői csoportot, de a frakciótagok nem váltak automatikusan jelöltté: a jelöltek és

a körzetek „tisztá lappal” kezdtek, minden jelöltnek egyformán be kellett mutatkoznia a VEF előtt, majd taggyűléseken beszámolnia képviselői terveiről. A szocialistáknak csupán egyetlen egyéni mandátummal bíró képviselője volt, a „parlamentari előélet” tehát nem számított fontos kérdésnek. Annál érdekesebb viszont, hogy az előkészítő fázis során a szocialisták választási térképet készítettek, amelyen választókörzetekre lebontva értékelték az 1990-es jelöltet, kampányát, riválisait stb. abból a szempontból, hogy újraindítása taktikus lenne-e. Ezeket az elemzéseket megkapták a megyei és a helyi szervezetek is, mintegy tájékoztatásul az illetők esélyeiről. Mivel az 1990-es jelöltek döntő többsége nem akart újraindulni, és így új jelöltek után kellett nézni, ez az elemzés nem töltötte be igazán feladatát, perspektivikusan mégis van értelme, hiszen a következő választásokon már rutinszerűen lehet alkalmazni a módszert.

Mind a négy vizsgált párt tudatosan, saját korábbi tapasztalataira, külföldi példákra és a többi hazai pártra figyelve igyekezett megtalálni a legjobb módszereket és a legjobb jelölteket is. A legjobb jelölt pedig az, akit megválasztanak, tehát fontos szempont volt, hogy a választókörzetben ismerjék és elfogadják az illetőt, amit evidenciának tekintettek a képviselők esetében, és elvárták az új jelöltektől. Mind egyik párt el akarta kerülni a potenciális konfliktusokat amiatt, hogy esetleg „kívülről” hoznak be jelöltet valamely körzetbe. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem voltak ilyen esetek. Míg azonban 1990-ben szinte kényszerűen adódott, hogy országos ismertsége okán került valaki valamely választókörzeti helyre, ez most ritkábban fordult elő.

A „professzionális” jelöltkeresés ígéretével – nyugati példákat felhasználva – kereste meg a pártokat a Szonda Ipsos egy kérdőívvel, amely a jelöltek személyiségvizsgálatára szolgált. Végül is egyik párt sem élt a lehetőséggel, de az SZDSZ, mivel úgy ítélte meg, hogy a személyes tulajdonságok, az értékrend, a képességek a konkrétumokkal (mint a választókörzettel való kapcsolat minősége, a szakmai életút stb.) azonos súlyú tényezők a jelölt sikere szempontjából, összeállított egy több részből álló személyiségvizsgálatot. Ezt az új jelöltekkel, illetve azokkal a parlamenti képviselőkkel végeztették el, akik jelöltként versenyhelyzetben voltak. A kiválóan megfelelt, megfelelt és nem ajánlott kategóriák szerint értékelt vizsgálat alapján azt javasolta a vezetés, hogy a helyi csoportok az első két kategóriába tartozó jelölteket preferálják, de végül a helyi csoportok döntöttek arról, hogy fenntartják-e az illető jelöltségét. Működött az „önrosta” is, vagyis az eredmények ismeretében a jelöltek 10 százaléka visszalépett. Nem titok, hogy a többi párt meglehetősen kritikusan értékelté párttársuknak ezt a jelöltkeresési módszerét, mivel – ahogy az egyik rivális párt képviselője megfogalmazta – a jelöltkiválasztásban alapvetően a politikai erőviszonyok döntenek, a személyiségjegyeknek nincs szerepük. Az SZDSZ viszont a normarendszer kialakításának fontosságát emelte ki, aminek egyik eszköze lehet az önteszt. Hozzátehetjük, hogy ezt természetesen csak országos merítési bázissal rendelkező

párt teheti meg, vagyis olyan, amely elegendő jelöltet „versenyeztethet”. Közel 250 jelölt vett részt ebben a személyiségvizsgálatban.

Ennél nagyobb számú, körülbelül 300 fős csoport töltötte ki azt a kérdőívet, amely kifejezetten a politikai és képviselői munka feladataival, az elvárásokkal volt hivatva szembesíteni a jelölteket. Eközben az illető életútjáról, választókerzeti ismereteiről is gyűjtött információkat. Az SZDSZ és a Fidesz ezenkívül közvélemény-kutatást is tartott a jelöltekkel szembeni elvárásokról.

Lebonyolítás

Egyes nézetek szerint a párton belüli belső demokrácia legfontosabb jellemzője a *jelöltállítás demokráciája*. Ezt a vizsgált magyarországi pártok egy része is így gondolja. Érvelésük kiegészül azzal a fontos és praktikus elemmel, hogy végeredményben a pártvezetésnek és így a párt egészének is érdeke a helyi csoportok önállósága a jelöltállításban, mert „régén rossz annak a vezetésnek”, amely jelöltek és személyi kérdések miatt konfliktusba keveredik tagságával.

Az MSZP a *választókerzetekben jelöltállító bizottságokat* szervezett, amelyek összetételében a tagságra vagy a területi elvre épülő arányosság érvényesült. Ezek a bizottságok döntően helyi megfontolások alapján határoztak a jelölt személyéről. Körülbelül 15–20 esetben nem találtak helyi szinten megfelelő jelöltet, ekkor a központtól kértek és kaptak ajánlást, de ez csak akkor lehetett eredményes, ha a helyi szervek elfogadták az illető személyt. A pártban nem volt fellebbezési fórum, amely megvívózhatta volna a helyi döntést, s egy esettől eltekintve a „politikai fórumok kontrollja elegendő és kielégítő volt”.

Az MDF-ben a helyi szervezetek delegáltak 30 főként egy küldöttest a *Választókerzeti Egyeztető Fórumokba*, amelyek az egyeztetések után titkos szavazással döntöttek a kiválasztott jelölt személyéről – bizonyos értelemben egy párton belüli korteshadjárat után, amely magában foglalta a jelölt megismerését és megismertetését a választókerzettel. Bár a megyei választmánynak vétőjoga volt a VEF döntésével szemben, csak egyetlen esetben élt vele.

Az SZDSZ-ben a *helyi szervezetek* jelöltek, a tagok legalább egyszerű többségének javaslata alapján. Itt is működik felsőbb fórum: az Ügyvivői Testület hagyja jóvá a jelöléseket vagy dönt olyan esetekben, amikor a jelölés nem egyértelmű, vagyis van olyan ellenjelölt, akit a tagoknak legalább 1/3-a támogat. Legfeljebb öt ilyen eset történt, de a csoportnak még akkor is jogában állt, hogy orvoslatért az Országos Tanácshoz forduljon, amire viszont nem volt példa.

A Fideszben is a *helyi csoportok* állították a jelölteket. Mivel egy választási körzetben több helyi csoport is működik, az esetleges konfliktus, vagyis a többes jelölés, forrását a helyi csoportok összhangjának hiánya okozhatja, hiszen ha a körzet nem homogén, különböző háttérű jelöltet tarthatnak kívánatosnak az egyes helyi szervezetek.

Csak három esetben jegyezték fel azonban ilyen helyi alapú konfliktusokat. Egyébként a javasolt személy elfogadása szempontjából döntő szerepe volt a területi választmánynak, amely megoldatlan ügyekben fellebbezési fórumként az Országos Választmányhoz fordulhatott.

Látható, hogy a pártok fontosnak tartották a jelöltállításban a helyi szervezeteket. Kevés olyan esetről tudunk, amikor a helyi javaslatot a párt felsőbb fóruma elutasította volna (illetve az MSZP-nél ez a lehetőség eleve nem volt adott). Ugyanakkor nem kell túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítani annak, hogy a demokrácia formai követelményei megvannak, hiszen, ahogy Epstein más országok tapasztalatai alapján megállapította: „...a helyi pártoligarchia beépített párt-elkötelezettsége központi diktátumok nélkül is az országos pártot szolgálja” (Epstein 1980: 225). Ez is magyarázza, hogy a nemzetközi szakirodalom napjainkban nem annyira a demokrácia fogalomkörében vizsgálja a jelöltállítást, hanem két fő dimenzióban próbálja elhelyezni és tartalmilag értékelni. Az egyik dimenzió a jelöltállítás *központosítottságát*, a másik pedig *intézményesültségét* jelöli. A centralizációról már esett szó: itt kérdés az, hogy a legfelsőbb szintű párthierarchia és a tagság közötti skálán melyik szintnek van döntő szerepe a rekrutációban. Az intézményesültség tekintetében egyrészt vannak erősen formalizált szervezetek, ahol „részletes, bürokratikus, egyértelmű és általános érvényű szabályok alapján működik a folyamat, amit a pártdokumentumok is tartalmaznak”, illetve informális szervezetek, ahol „a nevezési procedúra viszonylag zárt, a jelentkezési folyamat lépései ismertek ugyan a résztvevők előtt, de gyakran nem válnak explicitté. A hivatalos szabályozások többnyire de jure, nem pedig de facto érvényűek. A folyamat általában kevésbé bürokratikus, tágabb teret enged a személyi kapcsolatoknak, a pátronázsnak” (Norris 1995: 13-14).

A jelöltállítás központosítottsága és intézményesültsége szempontjából a pártok négy csoportba oszthatók: 1. centralizált és formalizált (pl. az osztrák ÖSP, a görög PASOK, a japán LDP), 2. centralizált és informális (pl. a francia UDF és PS), 3. decentralizált és formalizált (pl. a brit Munkáspárt, a német SPD), valamint 4. decentralizált és informális (pl. az amerikai demokraták és republikánusok, vagy a svájci pártok). A vizsgált négy magyar párt véleményünk szerint a harmadik csoporthoz áll legközelebb, bizonyos egyedül sajátosságokkal: amennyiben egyértelmű, hogy a helyi szervezeteknek és kezdeményezéseknek nagyon nagy a szerepük, ugyanakkor viszonylag jól intézményesített a folyamat. Az utóbbihoz azonban hozzá kell tenni, hogy a pártok alapszabályai elég szűkszavúak a rekrutáció tekintetében, nem világos a legelső lépés, vagyis az egyén lehetőségei és a kezdeményezés tere ebben a szakaszban, valamint nincsenek pontosan leírva a vitatott kérdések feloldásának keretei. Valószínűleg előbb-utóbb pontosabb megfogalmazásokra kényszerülnek a pártok, annál is inkább, mert az igazán formalizált szervezetek esetén minden leírt szónak jelentősége van.

Hosszú és bonyolult folyamat, amíg a különböző testületek megtalálják azt az egyetlen jelöltet, akire majd kampányukat építeni tudják. A vizsgált négy párt egyike sem panaszkodott a jelöltek hiányáról, az adott, illetve megcélzott merítési bázis alapján meg tudták találni a potenciális szereplőket. Ennek nem mond ellent, hogy a Fidesz körülbelül tíz körzetben lassan talált jelöltet, és az MSZP-nek szeptemberben még 20 körzetben nem volt jelöltje.

A pártok pontos nyilvántartást vezettek a jelöltállítási folyamat alakulásáról, és rendszeres volt a párbeszéd a vezetés és a helyi fórumok között. A körzetek nagy részében az első menetben többes jelölés volt (az MDF esetében a körzetek 90 %-ában, az SZDSZ-nél előfordult 6–7 jelöltes, gyakrabban 4–5 jelöltes körzet, de általában 2–3 főre szűkült le a többes jelölések köre). Nem csupán a jelöltek száma, de a háttér is érdekes. Sokkal gyakoribb volt az az eset, amikor a korábbi parlamenti képviselőnek nem akadt riválisa, új jelölt viszont nemigen maradt versenytárs nélkül. A több jelöltből belső helyi megállapodások, a központtal való egyeztetések, egyéni visszalépések stb. révén keresztül választódott ki a végleges, egyetlen szereplő. A helyi csoportok felfogása meghatározó volt abból a szempontból, hogy hány jelölttel álltak elő az első körben. Egyes helyeken szívesebben tisztázták belsőleg a riválisok közti viszonyokat, míg máshol nyilvánosság elé vitték az összes jelöltet, például az SZDSZ esetében, a személyiségvizsgálat eredményétől téve függővé a döntést. Az egyeztetési folyamat, amely hosszú és fáradtságos, inkább a politikai taktika része, semmint a nagy konfliktusok terepe. Konfliktusok természetesen lehettek és voltak is: például a régi és új jelöltek között (hiszen előfordult, hogy a régi jelölt alulmaradt az újjal szemben, pl. az MDF-ben 15–20 esetben); a körzet heterogenitásából fakadóan az egyes csoportok jelöltjei között; valamint a kívülről javasolt, illetve a belső jelöltek között (pl. az MSZP-ben a BIT-es jelöltek kapcsán). Ezek az esetek azonban nem konkrétan érdekesek, hanem abból a szempontból, hogy milyen politikai megoldásokkal oldották fel őket.

A jelöltállítási folyamatot időben a legtöbb pártban pontosan tervezték, illetve az az általános feltételekből következett. Legkésőbb 1993 decemberére mindenhol elkészültek a végleges jelöltilisták, s így maradt idő arra, hogy a vesztesek is, a helyzetet tudomásul véve és megnyugodva segíthettek az elfogadott jelölt kampányában.

Az egyéni jelöltek felkészítésének fontos része volt mind a négy vizsgált pártban előkészítésük a képviselői munkára és magára a kampányra, bár a két dolog nem választható el mereven egymástól. A felkészítés jellege pártonként változott. Az SZDSZ-nél több menetben kétnapos csoportos tréningeket tartottak; szintén csoportos felkészítés folyt a Fideszben, mégpedig három szakaszban (a választási program, a személyi hatékonyság fejlesztése és a politikai kommunikáció témaköreiben), az MDF-ben pedig szinte egyénekre lebontva folyt a felkészítés, amit környezettanulmány és az egyénre vonatkozó háttérstudomány előzött meg.

A legrövidebb felkészítés az MSZP-nél volt: január végén egynapos, márciusban kétnapos találkozó keretében, ahol elsősorban a párt programjával, kisebb részben a kampány módszertanával foglalkoztak. A kiválasztott jelölteknek a szocialista pártban politikai megállapodást is alá kellett írni, ami lényegében a frakciószabállyal megegyező tevékenységet és a választási program elfogadását takarta.⁷ Az SZDSZ-ben a párt programját és a frakció alapszabályát elfogadó nyilatkozatot kellett aláírni.

A listás jelöltek

Az egyéni jelöltek kiválasztása mellett természetesen nem elhanyagolható a listás jelöltek rekrutációja sem. Ők eleve nagyobb számban vannak jelen a parlamenten belül, úgyhogy mindenképpen indokolt kiválasztásuk szempontjainak áttekintése, bár nehezebben átlátható területről van szó, mint az egyéniek esetében. Már csak azért is, mert nehezebb meghatározni a rekrutációs alapelveket, a formalizált procedúrák ellenére itt többféle és kevésbé megfogható szempontok érvényesülnek. Az egyéni jelöltek kiválasztásánál világos követelmény volt a választókerzeti elfogadottság és háttér, olykor a párthoz kapcsolódó egyéb érdekképviseleti motívumokkal kiegészítve (pl. a BIT, illetve az MSZOSZ mint szövetséges szervezetek elismerése az MSZP esetében), a megyei, illetve országos listáknál viszont sokféle feltételre figyeltek az összeállítással megbízott testületek.

A pártokban különböző elképzelések éltek a listák funkciójáról. A szocialista párt szerint a „lista kampányértékkel bír”, ezzel szemben a fideszes vélemény afelé hajlik, hogy a választók ugyan valószínűleg átfutják a pártlistán szereplő neveket, de nem valószínű, hogy az alapján fognak dönteni, inkább magának a pártnak lesz meghatározó szerepe. A lista szimbolikus tartalmának elfogadását az SZDSZ esetében nyilvánvalóan jelzi, hogy az országos lista helyeit maximálisan „kitöltötték”. Az MDF-es vélemény strukturált ebből a szempontból: a listaállításnál számoltak a demonstratív-szimbolikus szerepet betöltő húzónevekkel; azokkal a perspektivikusan fontos tartalékosokkal, akikre üresedés esetén szükség lehet, tehát szerepelniük kell a listán; és a különböző alcsoportokra osztható „egyéb” szereplőkkel, akik eltérő szempontok alapján kerültek a listákra.

A listák összeállításánál is viszonylag jól intézményesült procedúrákat találunk, ami változás az 1990. évi helyzethez képest. Akkor még viszonylag szűk csoportok alkották meg a listákat, és nem is mindig világos elvek alapján. Jó példa a szocialisták esete, ahol 1990-ben lényegében Pozsgay Imre és Nyers Rezső állította össze a listákat (kongresszusi jóváhagyás nem is történt), miközben a listák jelentősége a sajátos választási eredmény miatt nagyon nagy lett.

Mindegyik párt egyetértett abban, hogy jobban ki kell használni a vegyes választási rendszerből adódó lehetőséget, vagyis a jelöltek induljanak egyéni körzetekben is, kiegészítve ezt a listás helyekkel.

Így összességében egy jelölt átlagosan valamivel több mint két helyen szerepelt jelöltként. Az egy jelöltre jutó átlagos indulás a Fideszben a legmagasabb (2,62), ezt követi az SZDSZ (2,42), MDF (2,18), MSZP (2,17), és a nem vizsgált pártok közül a KDNP (2,12), valamint az KFGP (1,93) (Sebestény 1994). Mindegyik párt nagyobb arányban élt ezzel a lehetőséggel, mint 1990-ben.

A többes jelölés legalább két szempontból fontos. Először is, az egyéni szereplés révén kétségkívül megmérettetik a jelölt, ha nem is politikai kvalitása, de legalábbis népszerűsége, vagyis az, hogy mennyire van meg az oly fontosnak ítélt szavazatszerző képessége. Az „oldalágról” való bejutást (csak listán szerepeltetést) a pártok egybehangzóan csak kivételes esetben tartották elfogadhatónak. A másik tényezőre inkább a nemzetközi tapasztalatokból következtethetünk, hiszen Magyarországon még nincsenek olyan hosszú távon vizsgálható trendek, amelyekkel ezt igazolni lehetne: nevezetesen, a jelöltnék nagyfokú biztonságát jelent a kettős jelölés. A német példa tanúsága szerint 1949 és 1976 között folyamatosan csökkent a vesztek aránya a kettős jelöltek között, és utána is lényegesen alacsonyabb volt, mint a csak egyetlen formában indulók körében (Lancaster 1995). Természetesen úgy is megfogalmazható a következtetés, hogy a „fontos” jelölteket a pártok értelemszerűen mindkét formában szerepeltetik, így biztosítva nagyobb esélyt bejutásukra. Ugyanakkor a többes jelölés ellen szól, hogy az egyéni körzetben a képviselői munka olyan többlet feladatokat jelent, amelyeket kormányzati vagy egyéb funkciót betöltő képviselő nehezen tud ellátni. Az egyéni megmérettetést mégis csak kivételes esetekben tartották a pártok elkerülhetőnek. A vizsgált négy párt közül a szocialisták és az MDF, ezenkívül a parlamenti pártok közül még az FKGP és a KDNP sem indították a pártelnököt egyéni körzetben. Mindképpen érdekes, hogy a hat parlamenti párt elnökei, illetve frakcióvezetői közül csupán egy rendelkezik egyéni mandátummal, a többiek mind listás képviselők.⁸

A mienkhez leginkább hasonló német választási rendszerben a listák összeállításánál fontos szempont a korosztályi és a nemi hovatartozás, a regionális és a politikai egyensúly érvényesítése, illetve az, hogy az igazán fontos jelöltek helye, csakúgy, mint bizonyos csoportok képvisellete, biztosítva legyen (Roberts 1988). E szempontok némelyike bevallottan megjelenik a magyarországi pártok listaállítási gyakorlatában is, más szempontok viszont nem szerepelnek.

A vizsgált pártok mindegyikénél valamilyen középszintű szervezet állította össze a területi listákat. A szocialistáknál általában a helyi szervezetek által delegált tagokból álló és többnyire létszámarányos küldöttgyűlés döntött a megyei listáról előzetes jelölőbizottsági munka után, ugyanúgy, mint az egyéni jelöltek esetében. Csak a listavezető személyét kellett egyeztetniük az Országos Választási Bizottsággal, de ez a folyamat is konfliktusmentesen zajlott. Az MDF-ben a megyei választmány volt a döntési fórum, amelynek a választókerületenkénti két főn kívül a listás képviselők és a megyei jogú városok titkárai és a megyei titkár is tagjai. A Fideszben a területi választ-

mány állította össze a listát, amit a Választási Egyeztető Bizottság véleményezett az Országos Választmánnyal mint döntési fórummal a háttérben. Az SZDSZ-ben a választókerületekből delegált tagokból álló Megyei, illetve a Budapesti Egyeztető Testület (amelyben tanácskozási joggal más személyek, például a megyei listás képviselők is részt vesznek) állította össze a listát.

A megyei listák összeállításakor egyes pártok igyekeztek érvényesíteni a területi képviselet szempontjait, hiszen egy megyén belül az egyes területeknek nagyon eltérő érdekei lehetnek. Például az MDF-ben úgynevezett megyei kvóta alapján a körzet nagysága szerint állítottak jelölteket a megyei listára. A Fidesz inkább az egyéni kvalitásokra helyezte a hangsúlyt, ugyanakkor belső megállapodás szabályozta, hogy a megyei elnökök egyben a listavezetők is (így nyerve kettős legitimitációt). Az SZDSZ-ben is elzárkóztak attól, hogy a reprezentativitást mint fő szempontot érvényesítsék a listák összeállításánál, ehelyett a szakmai és az erős helyi háttérrel tartották lényegesnek. „A helyi közéletben betöltött szerep fontosabb, mint valamilyen budapesti rang vagy reprezentatív szerepkör” – vallotta az egyik résztvevő. A szocialisták a megyei listák összeállításánál fontos szempontnak tartották a potenciális cserékre való felkészülést, az esetleges utódlási kérdések könnyű megoldását.

Az országos lista tartalmazza talán a legtöbb „politikai üzenetet”, s ennek megfelelően az összállítók is a párt hierarchia legfelső szintjein találhatóak. Az MSZP-ben például a pártelnök és a Választási Bizottság titkára állították össze előzetesen egy országos listát, amelyben igyekeztek figyelembe venni a párton belüli áramlatokat, érdekcsoportokat. A lista lényege a későbbiekben sem módosult, bár történtek bizonyos helycserék. A német és a magyar választási rendszer eltérései megmutatkoznak abban, hogy a német esetben az „egyetlen” (pontosabban tartományi) lista „szívja fel” az összes funkcionális és reprezentativitási problémát, míg a magyar esetben, úgy tűnik, megszlanak ezek a feladatok a területi, illetve az országos lista között.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS TÁVLATOK

Látható, hogy a vizsgált négy pártban jól intézményesült formák és procedúrák segítették a jelöltállítását. Mindez nagy előrelépés volt 1990-hez képest, amikor gyakran véletlenszerű események befolyásolták a rekrutációt. Megmutatkoztak a jelöltállítás párt szervezeti összefüggései, a kifinomultabb szervezetek működési elvei, és feltárult, hogy az intézményesülés nem pusztán egyetlen átfogó kategória, hanem a kis intézményesülések sokaságából áll össze. A párt szervezeti intézményesülés a jelöltállítási tapasztalatok alapján egyúttal a parlamenti képviselők professzionalizálódásának a lehetőségét is magában hordozza.

Összességében a pártok elégedettek voltak jelöltállításukkal. Erre közvetett bizonyítékul szolgál, hogy a választások utáni pártkong-

resszusok vagy más, értékelésre hivatott fórumok nem módosították az erre vonatkozó szabályokat, mondhatni, nem is volt kérdés a jelöltállítás ügye. A jelöltállítás értékelését általában elválasztották a választási kampány egészétől (általában a kampányt elemezték a pártok), hiszen kevésbé sikeres kampány esetében is lehet szó sikeres rekrutációs folyamatról. A jelöltállítás konkrét értékelését gyakran úgy végezték, hogy a párt adott körzetben elért eredményeit összevetették az egyes jelöltek eredményeivel, s ha azok megközelítően együtt mozdogtak, a jelöltállítást sikeresnek tekintették. Egyébként a nyeres önmagában még nem sikerkritérium (bár kétségkívül minden párt célja a potenciális győztes megtalálása), mert az értékeléshez a környezetnek a jelölről alkotott képe és a párt adott körzeti súlya egyaránt hozzátartozik. Ez magyarázza, hogy miért indítottak újra olyan jelölteket is, akik nem nyertek 1990-ben. A jövőben is számíthatunk többször újraindulókra és veszítőkre.

A pártok „komolyan vették” a választásoknak a képviselőjelöltállításra vonatkozó szakaszát, s a vizsgált pártokban egybehangzóan úgy vélekedtek, hogy kiegyenlítettebb politikai helyzetben a jelöltállítás jelentősége tovább nő majd. A párttagság általában felismerte a rekrutáció politikai fontosságát, de a társadalmi visszhang nem volt egyértelmű, pontosabban szólva egyértelműen elutasító volt. Már korábban szembesültünk azokkal az adatsorokkal, amelyek a választóknak a képviselők iránti nagyfokú érdektelenségét tárták föl. Ezt erősítették a konkrét bizonyítékok, miszerint a pártpolitikai háttér és az általános politikai atmoszféra meghatározóbbak voltak a jelölt sikere vagy kudarca szempontjából, mint a jelölt tulajdonságai, beleértve korábbi politikai-választási karrierjét is. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a jelöltállítás nem érdemel figyelmet: pártszervezeti, intézményesülési megfontolásokból is, és azért, amit az egyik interjúalany így fogalmazott meg: „letisztultabb politikai viszonyok között jobban számítanak majd a jelöltek, és nekünk készen kell állni arra a pillanatra”. A magyarországi pártok tapasztalatai már ebben a szakaszban igazolják, hogy a pártok és a jelöltek sorsa sok tekintetben összefügg; mind pozitív, mind negatív értelemben. Feljövőben lévő párt magával tudja húzni a jelölteket, de a potenciálisan jó jelöltek nem feltétlenül hoznak sikert a párt számára.

A parlamenti képviselőjelöltek állításának alapvető feltételeit kutatva az összehasonlító elemzések következtetései (Gallagher 1988) meglehetősen bizonytalanok, és inkább a negatívumokat fogalmazzák meg: nem számít igazán, hogy milyen jogi szabályozások érvényesek (hiszen a korlátozások, „körbeírások” általában jelentéktelenek); ugyanígy jelentéktelen hatása van a kormányzati berendezkedésnek (föderációk rendelkezhetnek nagyon is centralizált jelöltállítási mechanizmusokkal és fordítva); kis szerepe van a pártok ideológiai jellegének is (konzervatív pártok éppúgy lehetnek erősen centralizáltak ebből a szempontból, mint munkáspártok); és a feltételezettnél kisebb a jelentősége még a választási rendszernek is (bár kétségtelen, hogy ennek a tényezőnek a hatása a legnagyobb: az egyiképvi-

selős körzetekben könnyebb és inkább lokális a jelöltállítás, a több-képviselős körzetekben nagyobb a beleszólása a folyamatba a központi pártszervezeteknek; vagy a preferenciális listás rendszerek tágabb teret engednek a választópolgároknak a véleménynyilvánításra stb.). A magyar helyzet elemzése alapján konkrét kiegészítést tehetünk a nemzetközi szakirodalom megállapításaihoz: a jelöltállításban bizonyosan meghatározó szerepe van a pártrendszer formálódásának; a pártok belső és külső intézményesülése hat a jelöltállítás egész menetére és intenzitására.

Bebizonyosodott, hogy a nagyobb pártok könnyebben találtak jelöltek. Intézményesülési szempontból ez a jelenség úgy is megfogalmazható, hogy minél tökéletesebben kiépült a párt, annál több figyelmet fordít jelöltállítási procedúráira is. Ezzel szemben egy kisebb párt, amely esetleg még a belső intézményesülés gondjaival küzd, nem tud érvényes stratégiát, még kevésbé a jelöltállításra vonatkozó konkrét eszményeket és terveket felmutatni. Ennek alapján a törvényhozások rekrutációjára vonatkozó szakirodalom legalább két tényezővel egészíthető ki az új demokráciák tapasztalata alapján: *a)* párt intézményesülésének mértéke meghatározó a rekrutációban, *b)* a párt önképe szintén befolyásolja, hogy milyen típusú jelöltek keres. Ez utóbbi kapcsán kibontakozik a párt intézményesülésének sajátos területe, az öndefiníció, ami kulturális és pártpolitikai mozzanatokat egyaránt tartalmaz. Például a Fidesz 1994-es jelöltállításában már a középgenerációt célozta meg, s ez a váltás a választói bázisában is megmutatkozott.

Kérdés, hogy miként lehet feloldani azt a paradoxont, hogy miközben a jelöltállítás fontos, a jelöltek mégsem fontosak, legalábbis a magyar eset tanúsága szerint. Biztos, hogy nem következethetünk korábbi szereplésük értékelésére az újraválasztásból, illetve a kudarcból. Pozitív és negatív adatok is bizonyítják, hogy a párt volt a húzóerő az 1994-es választáson, és nem feltétlenül a jelölt. Például a kormány jelenlegi 11 szocialista minisztere közül a miniszterelnök kivételével mindegyik indult egyéni körzetben, és közülük kilencen egyéni mandátumot szereztek, még hozzá többségében ugyanabban a körzetben, ahol 1990-ben nem jártak sikerrel. Kiterjesztve a kört, a jelenlegi szocialista frakcióban 26 olyan egyéni mandátummal rendelkező képviselő található, aki 1990-ben veszített az egyéni körzetben, és közülük 15 győzött ott, ahol a korábbi ciklusban vesztes maradt. A szocialista párthoz tartozás erős biztosítékot jelentett a képviselői mandátum megszerzésére. Ugyanakkor az MDF-ben tíz olyan listás képviselő van, akik egyéni körzetben is indultak, ott veszítettek, és ebből nyolcan ugyanabban a körzetben, ahol 1990-ben megszerezték a mandátumot. (Ugyanez az SZDSZ-ben 12, illetve 10 fő). Mindez azért is érdekes, mert az egyéni mandátumok megoszlásának eredményei döntőek lehetnek a választások kimenetele szempontjából, hiszen, mint közismert, ezen a területen érvényesül leginkább a többségi elv az arányossággal szemben. Így perspektivikusan tehát még fontosabb lesz a képviselőjelöltek rekrutációja: nemcsak a párt önké-

pe és az egyén teljesítőképesége szempontjából megfelelő jelölt kiválasztása tekintetében, de a parlamenti aritmetikára gyakorolt hatás miatt is.

Itt kell megjegyezni, hogy – nem a pártok, hanem az egyének szempontjából nézve – előnyt jelent a korábbi képviselői szerep, legalábbis a jelöltállítási szakaszban. Úgy tűnik, hogy a jelöltek, választások és választók bonyolult kapcsolatrendszerében a magyar választók még mindig a „nagy” politikai célok jegyében vesznek részt: a választásokon rendszerváltozásban vagy teljes és radikális kormányváltásban gondolkodnak. Ennek logikus következménye, hogy azokra a pártokra szavaznak, amelyek látszólag megtestesítik ezeket a célokat. Csepeli a politikai dackorszak folytatását előlegezte meg még a választások előtt egyik értékelésében, s igaza lett, amikor megjósolta az „elutasítás infantilis reakciómódjának” továbbélését (Csepeli 1994: 201). Ugyanakkor a jelöltek szempontjából utólagosan nem erősíthető meg másik vélekedése, miszerint „A politikai választási helyzet eredendő bonyolultságát leegyszerűsítő érzelmi kiindulás logikus folyománya, hogy a választó nem az egyes politikai alternatívákat pontosan és szabatosan megjelenítő pártprogramokra fog figyelni, hanem az azok képviselőjében megjelenő személyek iránt érdeklődik majd” (uo. 202). Mint láttuk, nem volt erős affinitás a jelöltek iránt, a pártpolitika alternatívái és a jelöltekben megmutatkozó alternatívák egyaránt alárendelődtek a rendszerváltó indulatnak.

A közvélemény viszonylagos érdektelenségével markánsan szemben állt a pártelítők és pártaktivisták tudatossága. Joggal vonhatjuk le azt a következtetést, hogy az intézményépítésben és általában az intézményesülésben kiemelkedő a konkrét szereplők viselkedése. A szereplők (pártok, pártelítők) tudatosan keresték a mintát a külföldi társ pártoknál (pl. az SZDSZ az angol Liberális Pártnál), figyelemmel kísérték a hazai pártok tapasztalatait és igyekeztek alkalmazkodni a konszolidációs folyamatok keltette igényekhez. A „rossz” jelölt ugyanis nemcsak a konkrét választási kudarc lehetőségét hordozza, de potenciálisan kikezdeheti a párt tekintélyét. Ha a választási időszakban a közvéleményt nem is látszott túlzottan érdekelni, hogy valójában kit választ, később a nem kívánatos jelöltek tehetetelt jelentenek a pártnak, arról nem is szólva, hogy gyengíthetik a párt parlamenti teljesítményét, és állandó célpontot jelenthetnek a sajtó és a közvélemény számára.

Az intézményesülés egyik mozzanataként felmerült a professzionális jelölti-képviselői gárda kiépítésének igénye. Bár láttuk, hogy ez abban az értelemben nem történt meg, hogy a képviselők többsége ismét új a parlamentben, mégis a tágran értelmezett szakmai szempontokra koncentráló jelöltállítási az első és meghatározó lépés a professzionális parlament irányában. Ezt nem a pártelítők vagy maguk a képviselők felől fenyegeti veszély (az első esetben határozott szándékok vannak a professzionalizálódásra, a második esetben pedig megvan a hajlandóság és az érdekek parlamenti munka folytatására), hanem a választók felől, akik az elégedetlenségre, a politikai dacra

alapozva adott pillanatban ismét felrúghatják a parlamenti struktúrát. Igaz viszont, hogy ehhez alternatívák kellene, amelyek realitásának megítélése meghaladná e dolgozat vállalt feladatainak körét.

A pártok szempontjából áttekintett rekrutációs probléma következő logikus része a parlamenti következmények vizsgálata lesz. Alapvetően befolyásolja a képviselő tevékenységét, hogy milyen módon került be a parlamentbe, milyen bázisa van választókerületében, mennyire függ a pártelit egyes csoportjaitól, mennyire felkészült szakmailag. Mint láttuk, ezek a kérdések látenszen felbukkantak a jelöltállítás vizsgálata során. Nem feltétlenül, sőt nem elsősorban abból a szempontból fontos ez, hogy mennyire lesznek szavazásaikban pártkövetők az egyes képviselők⁹, hanem abból a szempontból, hogy mennyire válnak igazán karrier-politikussá.

Amint sok más területen, így a jelöltállításban is a következő évek, választások tapasztalatai fogják elmélyíteni ismereteinket, de néhány trend már most jól látszik. 1990-hez képest merőben más, jól felépített és az elitek szándékai szerint intézményesülő képviselőjelölt-állítást találtunk, amiből kivette részét a helyi pártaktivisták csoportja is. Az iránymutató szereplők felismerhető törekvése, hogy a nyugati demokráciák mintái közül a professzionalitásra és a folytonosságra épülő parlamenti struktúra épüljön ki. Ebbe azonban a választópolgároknak, legalábbis négyévente, döntő beleszólásuk lesz. Az a felismerés is megfogalmazható, hogy a professzionalitáshoz – a konkrét jelöltállítás időszakon túlmutatóan – éppúgy hozzátartoznak a parlamenti ciklusban a képviselő és a választókerület közötti eleven kapcsolatok, mint a pártnak és szervezeteinek releváns jelenléte a politika színpadán.

JEGYZETEK

¹ A téma alapirodalmába tartoznak minden bizonnyal a következő művek (betűrendben) Crotty 1968; Epstein 1980; Fowler 1993; Gallagher-Marsh 1988; Norris-Lovenduski 1995; Ranney 1965; Schlesinger 1991. A European Council for Political Research 1995-ös bourdeaux-i konferenciáján is külön szekciót szenteltek a jelöltállítás elméleti és egyes országok tapasztalataira épülő konkrét kérdéseinek. Ezek az anyagok sok érdekes utalással tovább inspiráltak a téma behatóbb tanulmányozására.

² A legutóbbi négy választás eredményeit figyelembe véve a legstabilabb parlamenti eliteket az Egyesült Államokban (85%), Ausztráliában (80%), a korábbi Nyugat-Németországban (79%), Portugáliában (78%), Írországban (77%), Nagy-Britanniában és Svédországban (76-76%) találjuk, míg a lista alsó felében a legnagyobb fluktuációt Izland (57%), Ausztria (59%), Spanyolország, Norvégia, Kanada és Izrael (egyaránt 61%) mutatja (lásd Matland-Studlar 1995).

³ Az MDF, FKgP, MSZP, SZDSZ kampányfelélőseinek rövid jelentéseit lásd *Magyarország politikai évkönyve 1995*.

⁴ Az „esélyes jelöltek” fogalma nagyon hasznos: azokat a képviselőjelölteket takarja, akiknek matematikailag volt esélyük a megválasztásra; ez a két választási cik-

lusban értelemszerűen szinte azonos: 2723 1990-ben és 2767 1994-ben. Mind a fogalomról, mind az adatokról lásd Farkas-Vajda 1991 és Sebestény 1994.

- ⁵ Az állampolgároknak a képviselőkkel kapcsolatos elvárásairól két érdekes közvélemény-kutatási anyag is készült, 1990-ben, illetve 1993-ban, azzal a gyengével, hogy a kérdésfeltevések különbözősége miatt az adatok többsége nem összehasonlítható. Kissé elnagyoltan következtetésként azt vonhatjuk le, hogy a választópolgárok a jelöltekhez *a*) kismértékű affinitással (nincsenek erős vélemények gyakorlatilag semmilyen jellemzőjükkel kapcsolatban) és ezt kiegészítve *b*) viszonylagos „szabadelvűséggel” viszonyulnak, vagyis külső és belső jellemzőiket általában elfogadják (pl. vallás vagy baráti kör). Lásd erről Kurtán et al. 1991; Csepeli 1994.
- ⁶ Szonda Ipsos 2806 fős mintán, 1994. május 1-2.
- ⁷ A nyilatkozatok különbözőek voltak a mandátum típusa szerint, de ezenkívül is sokan külön záradékkal egészítették ki a nyilatkozatot.
- ⁸ Megfontolandó, de itt nem elemezhető jelenség, hogy a nem-parlamentari pártok vezetői közül egyik sem rendelkezett elegendő választói vonzerővel, hogy legalább saját jogán mandátumhoz jusson; hasonlóképpen rosszul végeztek egyéni körzeteikben a leköszönő kormány tagjai.
- ⁹ Bár a súlyos gazdasági-politikai döntések esetében látható volt, hogy a sokarcúbb, heterogénebb (mert a helyi kezdeményezésnek megvívóhatatlanul teret engedő, ezenkívül egyéb „társzervezetek” jelöltjeinek is helyet adó) frakció másképpen viselkedik, mint kisebb, homogénebb koalíciós partnere.

HIVATKOZÁSOK

- Cain, B.-J. Ferejohn-M. Fiorina 1987. *The Personal Vote, Constituency Service and Electoral Independence*. Harvard University Press
- Crotty, William, J. (ed.) 1968. *Approaches to the Study of Party Organisation*. Boston, MA: Allyn and Bacon
- Csepeli György 1994. „Ki lesz a révész?” és „A választók aktivitása és részvételi hajlandósága”. In Gábor L.-Levender A.-Stumpf I. *Parlamentári választások 1994*. Budapest: Osiris-Századvég
- Epstein, Leon 1980. *Political Parties in Western Democracies*. New Brunswick, N.J.: Transaction Books
- Farkas E. János-Vajda Ágnes 1991. Az 1990-es parlamenti választások képviselőjelöltjeinek társadalmi jellemzői. In: Kurtán-Sándor-Vass (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 1991*. 87-99.
- Fowler, Linda 1993. *Candidates, Congress and the American Democracy*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press
- Gallagher, M. 1988. *Conclusion*. In: Gallagher-Marsh (ed.) 1988, 236-250.
- Gallagher, M.-Marsh, M. (ed.) 1988. *Candidate Selection in Comparative Perspective*. London: Sage
- G. Nagyné Maczó Ágnes 1995. A Független Kisgazdapárt kampánya. In: *Magyarország politikai évkönyve 1995*. 141-145
- Gyarmati László 1995. Ha unod a banánt... In: *Magyarország politikai évkönyve 1995*. 136-140.
- Ilonszki G. 1993. Ahogy a dolgok látszanak. A parlament a képviselők szemével. In: Kurtán-Sándor-Vass (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 1993*. 116-130.
- Ilonszki, G.-D. Judge 1994. Képviselő és képviselői szerepek. Elmélet és magyarországi tapasztalatok. *Politikatudományi Szemle* 2., 5-24.

- Jaczkiewicz, Irena 1996. The Polish Parliament in Transition: in Search for a Model'. In: Agh A.–Ilonszki G. (eds.) *The Second Steps. Parliaments and Organized Interests in Central Europe*. Budapest: Hungarian Centre for Democracy Studies
- Katz, Richard S.–Peter Mair 1995. Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, (1) 1, 5–28.
- Kurtán Sándor 1994. Wahlen 1994 in Ungarn–Fakten und Fogen. *Budapest Papers on Democratic Transition*, 97.
- Lancaster, Thomas D. 1995. *Moving Upwards, German Style: An Analysis of Parliamentary Candidates from 1949-1990*. Kézirat.
- Magyar Bálint 1995. Az SZDSZ 1994. évi országgyűlési választási kampánya. In: *Magyarország politikai évkönyve 1995*. 151–157
- Norris, Pippa 1995. *Comparative Models of Legislative Recruitment*. Kézirat.
- Norris, Pippa–Joni Lovenduski 1993. If Only More Candidates Came Forward! Supply-side Explanations of Candidate-selection in Britain. *British Journal of Political Science*, (23) 373–408.
- — 1995. *Political Recruitment: Gender, Race and Class in the British Parliament*. Cambridge: Cambridge University Press
- Ranney, Austin 1965. *Pathways to Parliament: Candidate Selection in Britain*. London: Macmillan
- Roberts, Geoffrey 1988. *German Federal Republic: Two Lane Route to Bonn*. In: Gallagher-Marsh (eds.) 1988.
- Schlesinger, Joseph 1991. *Political Parties and the Winning of Office*. Ann Arbor: University of Michigan Press
- Sebestény István 1994. *Parlamenti képviselőjelöltek 1994-ben*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- Szabó Tamás 1995. MDF – egy végre nem hajtott kampány. *Magyarország politikai évkönyve 1995*. 146–148
- Szekeres Imre 1995. Magyar Szocialista Párt. In: *Magyarország politikai évkönyve 1995*. 149–150

